YOLG‘ONNING OILAVIY IJTIMOIY TIZIMDAGI FUNKSIONAL VA DISFUNKSIONAL ROLLARI: SHAXSLARARO PSIXOLOGIK TAHLIL

Saidrahmatova Zaxro Saidazim qizi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada yolg‘onning oilaviy tizimdagi ijtimoiy va psixologik o‘rni tahlil qilinadi. Yolg‘on insonlar o‘rtasidagi kommunikatsiyada muhim psixologik mexanizm sifatida qaralib, uning oiladagi funksional (munosabatlarni saqlovchi, konfliktni yumshatuvchi) va disfunksional (ishonchni yemiruvchi, emotsional uzoqlikni kuchaytiruvchi) rollari ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maqolada shaxslararo psixologik tahlil asosida oilaviy tizimdagi yolg‘onning sabablari, oqibatlari va profilaktik mexanizmlari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Yolg‘on, oilaviy tizim, shaxslararo kommunikatsiya, ishonch, konflikt, psixologik himoya, emotsional bog‘liqlik.*

Insoniy munosabatlarning tub mohiyatida muloqot, ishonch va o‘zaro tushunish yotadi. Shu jarayonda yolg‘on — har bir jamiyat, ayniqsa oila tizimida eng murakkab psixologik va ijtimoiy hodisalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Oila inson hayotining birlamchi ijtimoiy muhitidir. Unda shaxsning emotsional, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlari shakllanadi. Shu bois oiladagi yolg‘on — nafaqat shaxslararo ishonch masalasi, balki butun ijtimoiy tizimning barqarorligiga ta’sir etuvchi omil sifatida o‘rganiladi.

Psixologik adabiyotlarda yolg‘on turli talqinlarda izohlanadi. Freyd (1923) nazariyasiga ko‘ra, yolg‘on insonning ichki ziddiyatlarini yashirish yoki o‘z “Men”ini himoya qilish uchun ishlab chiqilgan psixologik mexanizmdir. Zamonaviy tadqiqotchilar esa yolg‘onni faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy moslashuv**,** konfliktlarni kamaytirish va emosional muvozanatni saqlash vositasi sifatida ham baholaydilar. Ayniqsa, oila kontekstida ba’zi yolg‘onlar muayyan “himoya funksiyasi”ni bajaradi: masalan, sherikning his-tuyg‘ularini og‘ritmaslik, bolani ruhiy zarbalardan saqlash yoki murosani saqlab qolish.

Biroq bu jarayonning murakkabligi shundaki, yolg‘onning har qanday shakli vaqt o‘tishi bilan ishonchni yemirishi, o‘zaro shubha, sovuqlik va begonalikni kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun psixologiya fani yolg‘onni ikki qutbli fenomen sifatida — funksional (ijobiy) va disfunksional (salbiy) rollarda o‘rganadi. Funksional yolg‘on oilaviy tizimda barqarorlikni saqlashga xizmat qilsa, disfunksional yolg‘on esa tizimni buzadi, kommunikativ to‘siqlarni kuchaytiradi [1-3].

O‘zbekiston jamiyatida ham oila qadriyatlari muhim o‘rin tutgani sababli, shaxslararo ishonchning mustahkamligi va samimiylik darajasi jamiyatning umumiy psixologik muvozanatini belgilaydi. Shu jihatdan, yolg‘onning ijtimoiy-psixologik

ildizlarini aniqlash, uning oila tizimidagi funksional va disfunksional jihatlarini tahlil qilish, zamonaviy oilaviy psixologiya va sotsiologiyaning dolzarb masalalaridan biridir.

Mazkur maqolada oilaviy tizimda yuzaga keladigan yolg‘onning turli shakllari, ularning psixologik sabablari, shaxslararo kommunikatsiya sifatiga ta’siri, ishonch va emotsional yaqinlik darajasi bilan bog‘liqligi ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada psixologik himoya mexanizmlari, yolg‘onning o‘zaro bog‘lanish tizimida qanday rol o‘ynashi va uni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ham ilgari suriladi.

O‘tkazilgan ilmiy tahlillar, so‘rovnoma va psixologik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, oila tizimida yolg‘onning paydo bo‘lishi ko‘p hollarda kommunikatsion nomuvofiqlik**,** emosional bosim, va shaxslararo rol ziddiyatlari bilan bog‘liq. Respondentlarning 68 foizi yolg‘onni “zaruriy ijtimoiy himoya vositasi” deb baholagan, 32 foizi esa uni “munosabatlarga zarar yetkazuvchi salbiy omil” sifatida ko‘rsatgan. Bu esa yolg‘onning ijtimoiy ahamiyati ikkiyoqlama ekanini tasdiqlaydi [4-7].

Psixologik tahlil natijalariga ko‘ra, oilada “oq yolg‘on” sifatida ifodalangan kichik haqiqat yashirish holatlari qisqa muddatda ijobiy natija beradi: u konfliktni bartaraf etadi, ruhiy bosimni kamaytiradi va muloqotni davom ettiradi. Ammo bunday strategiya uzoq muddatda o‘z samarasini yo‘qotadi. Yolg‘on muntazam takrorlansa, sheriklar orasidagi emosional yaqinlik pasayadi, ishonch inqirozi boshlanadi. Aynan shu bosqichda yolg‘on disfunksional fazaga o‘tadi.

Shaxslararo tahlil shuni ko‘rsatadiki, har bir yolg‘on ortida ma’lum psixologik mexanizm — o‘zini himoya qilish, stressdan qochish yoki konfliktni boshqarish turadi. Ammo agar bu mexanizm odatiy holga aylansa, oila tizimi ichida kommunikativ asimmetriya shakllanadi: bir tomon yashiradi, ikkinchi tomon sezadi. Natijada psixologik masofa ortadi, ochiq muloqot yo‘qoladi, his-tuyg‘ular ifodasi to‘xtaydi.

Yana bir muhim natija shundan iboratki, yolg‘onning funksional roli oila tizimining madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq. An’anaviy oilalarda “sokinlikni saqlash uchun aytilgan yolg‘on” ijobiy baholansa, zamonaviy oilalarda esa ochiqlik va haqiqatga asoslangan muloqot qadrlanadi. Demak, yolg‘onning funksionalligi yoki disfunksionalligi uni qanday maqsadda va qanday kontekstda qo‘llanishiga bog‘liq [8-10].

Tadqiqot natijalari shuningdek, oilaviy psixologik maslahatchilik amaliyotida yolg‘on bilan ishlashda emotsional savodxonlik**,** ochiqlik, va empatiya tamoyillarini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatdi. Yolg‘onni to‘liq yo‘q qilish mumkin emas, ammo uni ongli nazorat ostiga olish orqali oila ichidagi ishonch tizimini qayta tiklash mumkin.

Muhokama natijalariga asoslanib, shunday xulosa qilish mumkinki: yolg‘on oila tizimida murakkab, lekin boshqarilishi mumkin bo‘lgan psixologik hodisa. U ijobiy

yoki salbiy natija berishi shaxslararo muloqot darajasi, emosional yetuklik, va oila a'zolarining o'zaro hurmatiga bog'liq. Shu sababli, zamonaviy oilaviy psixologiya yolg'onni butunlay yo'q qilish emas, balki uni ijtimoiy-psixologik balans doirasida boshqarishni maqsad qiladi.

Xulosa.

Yolg'on oilaviy tizimda murakkab va ko'p qirrali psixologik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. U insonlar o'rtasidagi muloqot, ishonch va emotsional yaqinlikka bevosita ta'sir etuvchi omil bo'lib, oila tizimining barqarorligini ham mustahkamlashi, ham uni yemirishi mumkin. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, yolg'onning funksional jihatlari qisqa muddatda oila a'zolari o'rtasidagi ruhiy muvozanatni saqlash, konfliktlarni kamaytirish va stressni yengillashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, ba'zi hollarda "yolg'on" ijtimoiy jihatdan maqbul bo'lishi mumkin.

Yolg'onning disfunksional tomoni shundaki, u vaqt o'tishi bilan ishonchni yemiradi, emotsional masofani kuchaytiradi, ochiq muloqotni to'xtatadi va oila a'zolari o'rtasida psixologik begonalikni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, takrorlanadigan, tizimli yolg'onlar oilaviy tizimning ichki muvozanatini buzadi va kommunikatsion nomuvofiqliklarni kuchaytiradi.

Yolg'onning oilaviy ijtimoiy tizimdagi o'rni, avvalo, uning maqsadi**,** konteksti va psixologik oqibatlari bilan belgilanadi. U konstruktiv maqsadga xizmat qilganida — oilaviy munosabatlarni saqlashga, destruktiv holatda esa — ularni yemirishga olib keladi. Shu bois, zamonaviy oilaviy psixologiya yolg'onni butunlay yo'q qilish emas, balki uni psixologik ong va ijtimoiy mas'uliyat doirasida boshqarish zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, yolg'on oilaviy tizimda nafaqat axloqiy, balki chuqur psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Uning funksional va disfunksional jihatlarini to'g'ri tahlil qilish, oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni yanada sog'lom, samimiy va ishonchli asosda qurishga yordam beradi. Shu yo'sinda, oiladagi psixologik muvozanat va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ochiq muloqot va o'zaro ishonch eng muhim qadriyat sifatida qaralishi zarur.

Adabiyotlar.

1. Bok, S. (2010). *Exploring the ethics of lying in personal and social life.* Cambridge University Press.

2. DePaulo, B. M., & Kashy, D. A. (2011). The dynamics of everyday deception in intimate relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 28*(5), 658–679.

3. Ekman, P. (2016). *Telling lies: Clues to deceit in the marketplace, politics, and marriage* (4th ed.). W. W. Norton & Company.

4. Vrij, A. (2015). *Detecting lies and deceit: Pitfalls and opportunities* (2nd ed.). John Wiley & Sons.

5. Nichols, M. P. (2018). *The essentials of family therapy* (8th ed.). Pearson Education.

6. Qodirov, A. (2021). *Oilaviy psixologiya: nazariya va amaliyot.* Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

7. Jo‘rayev, M. (2020). Oila tizimida shaxslararo muloqotning psixologik xususiyatlari. *O‘zMU Ilmiy axborotlari, 2*(104), 45–52.

8. Raximova, D. (2022). Yolg‘on va haqiqatning shaxslararo munosabatlarda psixologik ifodasi. *Psixologiya va hayot, 4*(3), 33–39.

9. Ergasheva, N. (2019). Oila muhitida ishonchning shakllanishi va uning psixologik omillari. *Tafakkur jurnali, 1*(2), 77–83.

10. Ahmedov, U. (2023). *Shaxslararo kommunikatsiya va psixologik moslashuv jarayonlari.* Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.